

ження. Інтенціональну структуру предиката формують складові, визначені його релятивною семантикою. Інтенціональний аналіз структури речення направлений на розгляд конструкцій, які сформовані семантично залежними компонентами. Визначено, що головну роль в утворенні інтенціональної структури речення грають семантичний предикат і суб'єкт. Позиція предиката в побудові інтенціональної структури речення є визначальною. Основою цієї структури є залежність суб'єкта від предиката. В первинних позиціях компоненти інтенціональної структури речення частіше тотожні з членами формально-синтаксическої структури.

Ключові слова: інтенція, інтенціональна структура речення, залежність, предикат, залежні компоненти речення.

Masytska Tetiana. Intentional structure of the sentence. The problems of intentional structure of the sentence were explored in this article. Intention was defined as the ability to create a number of predicate dependent functional-semantic position to fill their semantic components. Intentional structure of the sentence was created on the base of intentional structure of predicate as a central component of the sentence. Intentional structure was forming by predicate specified by its relational semantics. Intentional analysis of the sentence structure was directed to the structures, which were formed with semantic dependent components. Was indicated that the semantic predicate and subject played the main role in the formation of intentional structure of the sentence. Position of the predicate in building intentional sentence of the structure is crucial. The basis of this structure was dependent on the subject of the predicate. Components of the intentional structure of the sentence in primary positions often were identical with members of offers formal syntactic structure.

Key words: intention, intentional structure of the sentence, dependency, predicate, dependent components of the sentence.

УДК 811.161.2'367.333

Олександр Межов

МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНІ ВАРІАНТИ ТЕМПОРАТИВІВ У ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті проведено системне дослідження морфологічних і морфолого-синтаксичних варіантів темпоративів – адвербальних темпоральних синтаксем сучасної української літературної мови на матеріалі художніх текстів, співвідношення їх з підрядними частинами часу. Описані прийменникові і безпри-

менникові відмінки, прислівники, дієприслівника як засоби вираження категорії темпоральності в неелементарних простих реченнях. Теоретичну проблематику розглянуто на тлі морфологічної і синтаксичної структури сучасної української літературної мови. Визначено синтаксичний адвербіальний потенціал відмінкових і прийменниково-відмінкових форм, його поповнення за рахунок іменників і їхніх функціональних еквівалентів. Проаналізовано співвідношення синтетизму й аналітизму в граматичній системі мови, зовнішньої (адвербіальної) спрямованості вихідних іменникових слів.

Ключові слова: мінімальна семантико-синтаксична одиниця, вторинний предикат, адвербіальна синтаксема, темпоратив, темпоральна синтаксема, прийменник, відмінок, сполучник.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному мовознавстві помітна тенденція до ґрунтовного дослідження синтаксису, що зумовлено прагненням глибше проникнути в механізм функціонування синтаксичного рівня загалом і кожної з його одиниць зокрема. Це відображено передусім в утвердженні функціонального багатоаспектного підходу до аналізу синтаксичних одиниць, за якого речення як основну синтаксичну одиницю розглядають у трьох аспектах – формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному і комунікативному. З погляду семантико-синтаксичного для структури речення характерні семантико-синтаксичні відношення й відповідні їм компоненти значеннєвої природи, що відбивають специфіку з'єднання змісту й форми компонентів речення в конкретній мові. Одним з найпоширеніших видів адвербіальних відношень є часові, на основі яких виділяють мінімальні синтаксичні одиниці семантичного типу – темпоральні (часові) синтаксеми. Синтаксеми часу (темпоративи) належать до вторинних предикатів, які разом із базовим предикатом та залежними від нього субстанційними компонентами формують значну кількість семантично неелементарних речень української мови, тому без усебічного дослідження допустових мінімальних одиниць не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість простих речень, ускладнених компонентами з часовою семантикою, розглядають, «як складні судження з лінійною структурою, у яких відношення кон'юнкції ускладнено вказівкою на послідовність подій» [10, с. 52]. Як слушно зауважує К. Г. Городенська, «темпоральні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, відображають семантико-

синтаксичні відношення, сформовані з двох типів власне-семантичних відношень, а саме: наслідкових і протиставних» [5, с. 136]. На думку О. І. Бондаря, лінгвістичний час може складатися як з однієї часової осі, так із кількох, зв'язаних між собою відношеннями одночасності / різночасності [1, с. 15]. Категорія темпоральності (синтаксема часу) була предметом вивчення у працях таких мовознавців, як І. Р. Вихованець [3], К. Г. Городенська [5], А. П. Загнітко [6], З. І. Іваненко [7] О. В. Кульбабська [8], М. В. Мірченко [9], О. І. Бондар [1] С. А. Романюк [11], та ін., проте вони не дають вичерпної відповіді на важливі питання системності, визначення статусу, семантичних і структурних особливостей, установлення класифікаційних ознак, ієрархії, варіативності, похідності цих мінімальних синтаксичних одиниць.

Мета і завдання статті. Мета статті полягає в комплексному вивченні темпоральних мінімальних семантико-синтаксичних одиниць, їхньої семантичної диференціації, систематизації засобів вираження, встановленні особливостей реалізації у семантичній і формально-граматичній структурі ускладнених простих речень сучасної української літературної мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначити місце темпоральних синтаксем у граматичній системі мови, їхні диференційні ознаки, структуру, принципи класифікації; виділити їхні семантичні варіанти; проаналізувати морфологічні засоби вираження; з'ясувати дериваційні особливості; виявити можливі додаткові семантичні відтінки; установити роль прийменників у семантичній варіантності категорії темпоральності. Дослідження побудовано на реченневих конструкціях, дібраних з різностильових текстів сучасної української літературної мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Синтаксична категорія часу на рівні простого речення знаходить свій вияв у темпоральних синтаксемах, які означають час формування ситуації, репрезентованої базовим предикатом з його валентним оточенням. Темпоральні мінімальні одиниці співвідносні з підрядними частинами часу складнопідрядного речення. З формального боку вони найчастіше містять віддієслівний іменник, утворений на базі згорненого предиката підрядної частини, і прийменник, що, замінивши сполучне слово *коли*, став виразником певного різновиду темпоральних відношень [6, с. 41], пор.: *Гострим полиском*

хвилі спалахують після бурі (Леся Українка) і *Гострим полиском хвилі спалахують, коли закінчується буря*. Часові адвербіальні компоненти реалізовані насамперед у семантичних і морфолого-синтаксичних або морфологічних варіантах, аналіз яких слід проводити у взаємозв'язку. Диференціація мінімальних одиниць темпорального ряду ґрунтуються на визначальному протиставленні: одночасність – різночасність (часова попередність і часова наступність) явищ [3, с. 272; 5, с. 134; 7, с. 95; 8, с. 266; 1, с. 43–44], відповідно до якої категорія часу втілена у трьох мінімальних одиницях: одночасності, часової попередності й часової наступності. У межах цих типів можна протиставити значення неозначеної тривалості й означеної тривалості як розгалуження семантичної ознаки тривалості, притаманної часовим відношенням. Темпоральні мінімальні одиниці переважно виражені прийменниково-відмінковими формами, які називатимемо морфолого-синтаксичними варіантами з огляду на комплексну природу цих форм, до яких входять відмінкові флексії як показники морфологічної категорії відмінка і прийменники як аналітичні синтаксичні морфеми. У прийменникових сполуках прийменники указують на характер семантико-синтаксичних відношень між елементарними простими реченнями. Поєднуючись із повнозначними словами, вони конденсовано «доповнюють основний зміст речення новою інформацією та виступають носіями додаткової предикативності» [7, с. 27]. Нейтралізовані відмінкові закінчення не передають притаманних відмінкам значень, хоч іноді їх використовують для семантичного розрізнення часових прийменниково-відмінкових форм. У сучасній українській літературній мові зафіксовано понад 30 морфолого-синтаксичних варіантів темпоральних мінімальних одиниць одночасності, часової попередності та часової наступності [3, с. 144].

Засоби вираження одночасності – прийменниково-відмінкові форми, які вказують на перебіг явища в межах часового орієнтира і розрізнявані передусім діапазоном охоплення іменникової лексики та семантичними ознаками. Одночасність увиразнює перебіг дії в межах часового орієнтира, що дає підстави говорити про «прямий час» [4, с. 19; 7, с. 90]. Найбільше форм представлено у групі засобів на позначення неозначеної тривалості, тобто проміжку часу, частково заповненого повідомлюваним явищем. Серед них форма в(у) + знахідний відмінок як домінанта одночасності, що лексично наповнена переважно назвами днів тижня, частин доби, пір року, загальних

часових понять, явищ, дій, процесів, напр.: *Віктор прийшов у суботу* (В. Симоненко). З назвами свят закріплений прийменник *на*: *Ковбаса на Різдво те саме, що на Великдень паска* (У. Самчук). Часто вживана форма *під час + родовий відмінок*, яка охоплює процесуальні і непроцесуальні назви коротких часових відрізків: *А ти Дніпра не бачив під час грози?* (Василь Шевчук), а також поширена лише на назви епох, історичних періодів, суспільних формацій, тривалих часових відрізків форма *за + родовий відмінок*: *...і почався б такий танець, якого за часів руїни танцювали* (Б. Лепкий). Місцевий відмінок іменників – назв місяців, року, століття, певного вікового періоду, процесів – поєднується з прийменником *в(у)*: *А в червні налетіла в Кафські степи сарана* (Р. Іваничук), а з прийменником *на* – здебільшого при іменниках *стадія, етап*: *Недоліки земельної реформи виявляться на стадії виконання* («День»); *На етапі встановлення драйверів систему викидає в синій екран смерті* («Наука і суспільство»). Для вираження неозначеної тривалості процесуальні й метонімічно вжиті назви конкретних предметів в орудному відмінку сполучаються з прийменником *за*: *Тільки за обідом чи то вже вночі підходила [мати] до якогось із них і ласкала його своїми тихими сірими очима* (М. Хвильовий). З цими формами межують синонімічні морфолого-синтаксичні варіанти, які вносять у загальне значення одночасності додаткові семантичні відтінки.

Прийменниково-відмінкові форми із значенням означеної тривалості *протягом + родовий відмінок, впродовж + родовий відмінок, за + знахідний відмінок і на + знахідний відмінок* позначають відрізок часу, повністю охоплений одночасним з ним явищем, напр.: *Ця стара і така відома істина, яку повторювали, вбивали, втокмачували протягом усього нашого життя* нам у голови і батьки, і вчителі, і дитячі письменники (В. Нестайко); *М.Семенко різко виступає проти позиції ваплітян впродовж дискусії 1925–1928 рр.* («Історія української літератури»); *[Коноплицький]: Я, поки принесуть суп, хліб з'їдаю за три секунди* (О. Коломієць).

Основними засобами вираження часової попередності неозначеного різновиду є прийменники *до, перед, задовго до і незадовго до*, напр.: *Самієв ще задовго до війни знав Чернишевого батька по спільній роботі* (О. Гончар); *Я розпочав сю роботу перед війною...* (О. Довженко). Прийменник *раніше (раніш)* з родовим відмінком використовують у значенні загальної (недиференційованої) попередності: *Може, Куліш раніше всіх відчув ці приховані незаймані почут-*

тя (О. Іваненко). Деякі прийменники диференціюють відтінки ближчого часового передування, позначаючи один з моментів за день до проміжку часу, вираженого часовим орієнтиром (напередодні + родовий відмінок), відносно близьку щодо часового орієнтира попередність (над + знахідний відмінок, під + знахідний відмінок), найближчу часову попередність (проти + родовий відмінок): **Напередодні святих апостолів Петра і Павла 1590 року** замітний був із самого ранку на Перемиськім шляху в Новому Самборі, довкруги церкви святого апостола Пилипа, незвичайний рух (А. Чайковський); **Над ранок** я заснув (Ю. Яновський); **Шибки** поблискують – невже **під вечір** випогодилось та місяць уповні зійшов? (Є. Гуцало); **Самотою проти ночі** страшно, – думала Леся (М. Олійник). Значення означеної тривалості часу, тобто повне охоплення явищем проміжку часової попередності виражають форми до + родовий відмінок і по + знахідний відмінок, у яких домінує значення кінцевої часової межі: **до цього часу і по цей час**: **От так він до цього часу** у хуторі валяється та вівці помагає пасти (А. Чайковський); **Той крам** ще за Оленою дістався йому, **й по цей час** не справив їй нового взуття (Є. Гуцало).

Засоби вираження часової наступності у їхньому різновиді неозначеної тривалості часу переважно розрізнявані значенням або відтінками значення: а) загальним стосунком наступності щодо часового орієнтира (після + родовий відмінок, опісля + родовий відмінок, по + місцевий відмінок, пізніше (пізніш) + родовий відмінок), напр.: **Після цієї розмови** Романів страх десь подівся... (Б. Грінченко); **Оляночка після школи** гостює в Литві у Агне (Д. Білоус); **...вітер починався щодня по заході сонця** (П. Загребельний); **Денис, тяжкий на бігу, приплетався пізніше всіх** (Гр. Тютюнник); б) градацією в напрямку посилення безпосередньої (близької) часової наступності (за + орудний відмінок, вслід за + орудний відмінок, слідом за + орудний відмінок): **За весною** весна минає **Під запашне зітхання лип** (Є. Маланюк); **Услід за наказом** почали налітати малими з'єднаннями більшовицькі літаки (І. Багрянний); **...ця неприємність прийшла слідом за невдачею** в лабораторії (Ю. Мушкетик); в) точним відрізком часу, що відмежовує наступне в часовому перебігу явище (через + знахідний відмінок, за + знахідний відмінок): **Через мить** уже по хвилях **На той берег він пливе** (О. Олесь); **Ще за годину, і ще за хвилину** **Будуть далеко, далеко вони!** (Леся Українка). Прийменники **від, з, починаючи з** вказують на тривання наступного явища поза межами часового орієнтира (значення означеної тривалості часу), але водночас

позначають початок перебігу явища всередині часового орієнтира і підкреслюють домінантне в них значення початкової часової межі: *Наш обов'язок з дитинства прищеплювати любов до природи, до рослин, до тварин* (О. Вишня); *У Житомирі, починаючи з 14 березня, триває активна робота не лише з прибирання міста від сміття, а й з кронування дерев* («Експрес»). Проміжну ланку між двома виразно окресленими підгрупами на позначення часової попередності і часової наступності складають форми *близько + родовий відмінок, коло + родовий відмінок*, що виражають часову приблизність, напр.: *Вранці прокидаємося близько десятої години* (Леся Українка); *Коло полудня кращого полювання на карасів не може бути* («Порадниця»).

Морфологічними варіантами темпоральних мінімальних одиниць виступають морфологізовані прислівники, родовий, орудний і знахідний безприйменникові відмінки, дієприслівники.

Із прийменниково-відмінковими формами функційно споріднені морфологізовані прислівники. Посилення адвербіальності предикатної прийменниково-відмінкової форми веде до утворення з неї морфологічного слова, тобто до зрощення прийменника й адвербіалізованого іменника в незмінну форму. Аналітичні прислівники (прийменниково-відмінкові форми) і морфологізовані прислівники, як слушно зауважує І. Р. Вихованець, «є якоюсь мірою різноспрямованими одиницями: якщо морфологізованим прислівникам притаманний вищий ступінь граматичної адвербіалізації, то прийменниково-відмінковим формам – більший вияв семантичної диференціації» [3, с. 144]. Морфологізовані прислівники передають такі ж значення одночасності та різночасності (часової попередності і наступності), як і прийменниково-відмінкові форми, однак доповнюють зазвичай відповідний різновид темпоральних функцій узагальнено-вказівним значенням. Морфологізовані прислівники найчастіше виражають семантику: а) одночасності (*вранці, вдень, ввечері, смерком, вночі, опівночі, взимку, влітку, навесні*), напр.: *Ввечері далекий захід не палав...* (О.Олесь); *Я мушу опівночі вмерти, Щоб рано воскреснути знов!* (Д. Павличко); б) часової попередності (*вчора, позавчора, давно, колись, напередодні*), напр.: *А вчора накрапало* (Л. Костенко); *Напередодні* *звечора відбулася розмова між штурмовиками* (М. Трублаїні); в) часової наступності (*завтра, післязавтра, пізніше, потім, незабаром*), напр.: *Потім* *бабуся ще тісніше пригортає до себе малят і продовжує розповідь* (П. Воронько); *Незабаром прийшли музики – дві скрипки й бубон* (Б. Грінченко);

г) початкової часової межі (*віднині, споконвіку, зранку, звечора, змолоду, зроду*), напр.: *Ви ж віднині в нас раби – що не скажем, те й роби* (В. Сосюра); *Вона [мама] змолоду зазнала жах переслідувань, ризикованих втеч, обшуків...* (О. Іваненко); г) кінцевої часової межі (*довіку, донині, дотепер, дозавтра, досі*), напр.: *Мама завжди збирала м'яту і від того хустка її проймалася чародійним духом, незабутнім довіку* (В. Барка); *[Вернигора]: не думав я досі, що ти такий боягуз* (А. Шиян). Семантико-синтаксичні часові відношення в подібних прислівниках закріплені як їхні лексичні значення.

Знахідний відмінок, супроводжуючись переважно кількісними і вказівними словами, передає три семантичні типи часових відношень: а) означену тривалість часу як різновид значення одночасності, що формують слова *хвилина, година, день, ніч, доба, зима, літо, осінь, весна, століття, вічність, мить* у сполученні з означальними елементами *весь, цілий, тривалий, довгий, короткий*, кількісними числівниками, неозначеними займенниковими прикметниками *деякий, якийсь*, напр.: *Годинник цокає годину* (А. Малишко); *Тиша тривала довго, цілу вічність, мабуть* (Р. Федорів); б) дистрибутивне значення одночасності, утворюване темпоральними словами у сполученні із займенниковим прикметником *кожний*: *...кожну ніч ставили чергою вартових при обох воротах* (А. Чайковський); в) неозначену тривалість часу як різновид значення одночасності, що сформована сполукою темпоральних назв із вказівними займенниковими прикметниками *цей, той*: *Володимир обернувся й цю ж мить бачив у сяйві свічок голову Рогніди* (С. Скляренко). Третій тип є непродуктивним (або й архаїчним) елементом синтаксису сучасної української літературної мови, замість нього вживають прийменниково-відмінкові сполуки і родовий відмінок, пор.: *І, може, саме в цю мить моя допомога найпотрібніша* (В. Нестайко) і *Тієї ж миті був охотив його душу відчай* (Ю. Мушкетик).

Орудний відмінок виражає три різновиди темпоральної семантики: а) дистрибутивний неозначений час як найбільш продуктивний тип, про що свідчить можливість використання орудного без супровідного означального елемента: *Ростуть [яблуні] собі, цвітуть, плодять, гупають ночами яблуками під собою* (М. Вінграновський); б) дистрибутивний означений час: *І все – курчата, все – грядки, тижднями в клопоті, на небо не гляну* (В. Барка); в) час, в один з моментів якого здійснено явище: *...раннім присмерком помчали до вок-*

залу (М. Олійник). Родовий темпоральний, як і знахідний та орудний у цій функції, позбавлений власне-відмінкових диференційних семантико-синтаксичних ознак і наділений семантичними ознаками прислівника, виражаючи адвербіальні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Що він надумав отієї ночі, сторонячись людей, на самоті...* (М. Бажан); *Зоряного ранку припади вухом до землі – ...ідуть* (П. Тичина). Родовий часу охоплює вузькі шари абстрактної лексики (назви частин доби, днів тижня, року, пір року і под.) і вживаний тільки в супроводі прикметника (або його займенникового різновиду). Його слід кваліфікувати, на думку І. Р. Вихованця, «як елемент, що перебуває на синтаксичній стадії адвербіалізації, а отже, є синтаксичним прислівником, який не набув свого морфологічного завершення» [3, с. 147].

Серед морфологічних варіантів темпоральних мінімальних одиниць специфічне місце посідають дієприслівники, яким притаманне контекстуальне набуття обставинного значення часу, що позначає семантико-синтаксичні відношення між елементарними простими реченнями. Дієприслівники вказують тільки на часову співвіднесеність, а не на пряме значення часу. Наявність категорії часу в дієприслівника спростоване і на основі його здатності набувати відносного часу, вимірюваного в інших величинах, характерних для прислівникового класу слів. Це обставинні значення одночасності, часової попередності та часової наступності, які дієприслівники виявляють щодо дії, процесу, стану основного предиката, вираженого дієсловом, а не щодо моменту мовлення. Такі значення є наслідком семантико-семантичних відношень побічного предиката, вираженого дієприслівником, і основного предиката, реалізованого часовою формою дієслова. Крім семантичного, між ними наявний формально-граматичний зв'язок, але це не прислівний, а детермінантний зв'язок. Дієприслівники стосуються не тільки дієслова, а й підметово-присудкової основи речення загалом. Це сприяє набуттю ними часового значення опорного дієслова. Та сама форма дієприслівника під впливом різних значень опорного дієслова може виражати значення теперішнього, минулого та майбутнього часу. Згадані обставинні значення дієприслівників залежать від співвідношень видових форм основного дієслова і дієприслівника. Так, дієприслівники, утворені від дієслівних форм теперішнього часу, передають передусім значення одночасності, якщо вони семантично пов'язані з дієсловами недоконаного виду. Дієприслівники,

утворені від форм чоловічого роду однини минулого часу доконаного виду, можуть виражати релятивні значення попередності, одночасності та наступності, проте найпоширенішим є значення дієприслівникової попередності; значення наступності для них найпериферійніше. Як бачимо, ці часові характеристики дієприслівників зосереджені не в їхній внутрішній морфологічній структурі, а перебувають поза їх межами, у зовнішньому дієслівному оточенні. Унаслідок взаємовідношень дієслів і дієприслівників виникло обставинне (прислівникове) релятивне значення часу, яке ґрунтується на семантиці відношень. Воно уможливорює виміри одночасності й різночасності (часової попередності і часової наступності) [2, с. 208 – 209; 1, с. 52].

Отож залежно від якості предиката (наприклад, його видо-часових функцій) основного (незгорнутого) речення дієприслівник у функції темпоральної мінімальної одиниці може набувати значення: 1) одночасності: *І, бризкаючи іскрами, коваль вигострює мечів двосічних сталь* (М. Бажан); *Перебігаючи під деревами, мов під дощем, під тим вогнем рясним упав боєць* (Л. Первомайський); *Полохаючи темну зграю, живіть для людського добра!* (М. Рильський); 2) часової попередності: *Міст останній зірвавши, фашисти сховалися в Буду* (Л. Первомайський); *Переступивши поріг, Омелько Хрін Зняв шапку-вушанку і привітавсь до всіх* (А. Головка); *Минулого розбивши тьму, стоїть Кобзар перед очима* (М. Рильський); *Осінь гне ліщину, густих зірок вивішує разки, а завітавши в сад на даровщину, зливає мед в полив'яні миски* (А. Малишко); 3) часової наступності: *А тепер поміркуюте самі, панове, – закінчив Сагайдачний, опустивши булаву* (З. Тулуб); *Підіймає заслінку вікна і замикає туди курку, зачинивши знов віконце* (І. Кочерга). Такі дієприслівники та дієприслівникові звороти співвідносяться з підрядними частинами часу, пор.: *Поснідавши, генеральний писар виїхав в табір до хана* (Н. Рибак) і *Коли генеральний писар поснідав, виїхав в табір до хана*; *Увійшовши в дім, мати спинилась на порозі великої кімнати* (М. Стельмах) і *Коли мати увійшла в дім, спинилась на порозі великої кімнати*; *Причепурившись, почистивши зброю, більшість бійців лягає спати* (О. Гончар) і *Коли більшість бійців причепурились, почистили зброю, то лягали спати*.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, темпоральні синтаксеми в сучасній українській мові реалізуються у морфолого-синтаксичних і морфологічних варіантах. У морфолого-

синтаксичних варіантах, утворених внаслідок згортання предиката підрядної часової частини, нейтралізується семантичне навантаження відмінкового закінчення у зв'язку з функціонуванням їх у семантичній зоні прислівників. Подальші наукові розвідки в цьому плані передбачають ґрунтовний опис позиційних (формально-синтаксичних і комунікативних) варіантів темпоральної синтаксеми, що дасть змогу здійснити системний функціональний аналіз цієї мінімальної синтаксичної одиниці.

Джерела та література

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження : [монографія] / О. І. Бондар. – Одеса : Астро-принт, 1996. – 192 с.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
4. Всеволодова М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1975. – 283 с.
5. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
7. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення : [монографія] / З. І. Іваненко. – К.; Одеса : Вища шк., 1981. – 143 с.
8. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – 672 с.
9. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
10. Москальская О. И. Вопросы синтаксической семантики / О. И. Москальская // Вопросы языкознания. – 1977. – № 2. – С. 45–56.
11. Романюк С. А. Грамматна структура категорії темпоральності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Романюк. – К., 2007. – 20 с.

Межов Александр. Морфолого-синтаксические варианты темпоративов в грамматической системе современного украинского языка. В статье проведено системное исследование морфологических и морфолого-синтаксических вариантов адвербиальных темпоральных синтаксем современного украинского литературного языка на материале художественных текстов, соотношение их с подчинительными частями времени. Описаны предложные и беспредложные падежи, наречия, деепричастия как средства выражения кате-

гории темпоральности в неэлементарных простых предложениях. Теоретическую проблематику рассмотрено на фоне морфологической и синтаксической структуры современного украинского литературного языка. Определен синтаксический адвербиальный потенциал падежных и предложно-падежных форм, его пополнение за счет существительных и их функциональных эквивалентов. Проанализировано соотношение синтетизма и аналитизма в грамматической системе языка, внешней (адвербиальной) направленности исходных именных слов.

Ключевые слова: минимальная семантико-синтаксическая единица, вторичный предикат, адвербиальная синтаксема, темпоратив, темпоральная синтаксема, предлог, падеж, союз.

Mezhov Alexander. Morphologic-syntactical variants temporatyve in the grammatical system of the modern Ukrainian language. In the article of morphological and morphologic-syntactical variants of adverbial temporal syntaxemes on material of texts modern literary Ukrainian, correlation with subordinate temporal clause is analysed. Prepositional cases non-prepositional cases, adverb, adverbial participle how morphological facilities of expression of category of temporality are in the simple sentences are described. Theoretical problems have been examined against the background of the modern Ukrainian morphological and syntactic structure. The problem of transposition syntactic adverbial potential of case and preposition-case forms, principles of classification, varieties of transposition have been ascertained. Correlation of syntetism and analytism in the modern Ukrainian grammatical system, external (adverbial) orientation of initial noun word classes has been analyzed.

Key words: minimal semantic-syntactical units, the secondary predicate, adverbial syntaxema, temporatyve, temporale syntaxema, pretext, case, conjunction.

УДК 811.161.2'367.332.8

Ірина Мельник

АНАЛІТИЧНІ ТА СИНТЕТИЧНІ ЗАСОБИ ДІЄСЛІВНОЇ ТРАНСПОЗИЦІЇ

У студії здійснено цілісне дослідження засобів дієслівної транспозиції, теоретично обґрунтовано ступені їхньої реалізації на матеріалі сучасної української літературної мови, визначено специфіку дієслівної транспозиції іменних частин мови та прислівника. Відповідно до синтаксичного та морфологічного ступенів частиномовних переходів диференційовано засоби дієслівної транспозиції на аналітичні та синтетичні. Виявлено і схарактеризовано спеціалізовані та неспеціалізовані аналітичні засоби, що зумовлюють перехід